

Peer Bullying During Early Childhood*

Hatice UYSAL** Çağlayan DİNÇER***

Received: 21 March 2012

Accepted: 21 July 2012

ABSTRACT: Peer bullying during early childhood is discussed along with the literature reviewed in this article with the purpose of drawing attention to peer bullying during early childhood and its significance, and contributing to studies which are few in number in Turkey. Peer bullying during early childhood was considered with its definition and types, people who play key roles in peer bullying, factors (gender, age, parents, and friendship) that relate to peer bullying, and what should be done before and after peer bullying.

Key words: early childhood, peer bullying, bully, victim, bystander

SUMMARY

Relationships among peers are being established in parallel to children's physical, cognitive, moral, social, and emotional development (Beyazkürk, Anlık, & Dinçer, 2007). Some children are in contact with their peers ongoingly, liked by most of their peers, and build good friendships. Some often display aggressive behaviours against their peers, and have friends few in number (Gifford-Smith & Rabiner, 2004). This negative relationship among children can be transferred from past to present (Ayas, 2008), and from childhood to adulthood. Negative relationships children experience with their peers are called aggression which has a broad definition and comprises bullying, violence, etc.

Peer bullying is the case when there is a systematic power abuse resulting in one's being hurt, harassed, and scared or one's getting beat up by dominant, powerful or popular children (Beane, 2005; Pişkin, 2006; Smith, 1997; Smith & Sharp, 2003; Stephenson & Smith, 2002). Bullying is a part of children's life in kindergarten (Alsaker & Gutzwiller-Helfenfinger, 2009). Children bully their peers to draw attention, achieve their desires like some sweets or toys, take circumstances under control or to use power against each other (McGinnis & Goldstein, 2003). Monks, Smith, and Swettenham (2005) argued that children aged between 4 and 6 are different from adolescents in terms of their roles and types of bullying. In this context, the characteristics of bullying should firstly be recalled to understand bullying.

Bullying is different from aggression with its three main characteristics: there is a (1) purposeful and (2) continuous power abuse derived from (3) power imbalance. These characteristics should together be considered to define some kind of action as bullying. Sharp and Smith (2003) defended that bullying occurs physically, verbally, and in an indirect way. Children in early childhood tend to bully physically and verbally rather than bully indirectly (Monks, Palermi, Ortega, & Costabile, 2011). However, children bully indirectly as threatening one to give up friendship, rejecting to play, or gossiping (Adams, 2008; Crick et al., 2006; Monks, 2000).

Children play the following roles in bullying: bully, bully-victim, victim, and bystander (Pellegrini, 1998). Although bullies have lots of friends, they tend to form a group from aggressive children. When children who display similar behaviours and have similar attitudes towards victims come together, bullying behaviors are more displayed (Craig & Pepler, 1995; Perren, 2000). It is difficult to predict whether a bully-victim is really a bully or a victim (Ayas, 2008). Bully-victims can act as a bully or a victim (Perren, 2000). Victims are usually weaker with different characteristics less accepted by others

* This article was written based on master thesis by the first author.

** *Corresponding author:* Res. Assist. M.Ed., Faculty of Education, Nigde University, Nigde, huysal@nigde.edu.tr

*** Prof. Dr., Faculty of Educational Sciences, Ankara University, Ankara, cdincer@education.ankara.edu.tr

such as being too short, too tall, too fat, too thin or having larger feet or ears, learning difficulties, physical disabilities, special needs, or chronic illness (Beane, 2005; Gökler, 2009; Stassen-Berger, 2007). Generally, bystanders only watch bullying from other sides, and they do not intervene (Gökler, 2007), and give any kind of reaction to bullying (Salmivalli, 2001). They have a key role in stimulating or inhibiting bullying through giving a bully or a victim hand.

Bullies have more family-related problems than others (Beane, 2008; Gökler, 2009), and do not have warm relationships as their parents also use physical punishment when there is a problem (Çetinkaya, Nur, Ayvaz, Özdemir, & Kavakcı, 2009). Bully-victims' fathers rarely stay at home. Their parents neglect and reject them. Their mothers are nervous and weak. Victims' fathers avoid from their children. Boy victims are felt themselves far from their fathers, but close to their mothers. Girl victims' mothers are more hostile (Smith & Myron-Wilson, 1998; Stassen-Berger, 2007). Boys bully others (Smith & Sharp, 2003), and take a big portion in bullying than do girls (Monks, Palermi, Ortega, & Costabile, 2011). Physical bullying is more common among boys. Verbal and indirect bullying are more common among girls (Byrne, 1995; Smith & Ananiadou, 2003). Indirect bullying is generally done by girls in groups as it is difficult to be discovered (Sharp & Smith, 2003). Children display bullying behaviors in playgrounds rather than classrooms. Playgrounds have become a centre of bullying. Bullying is also the case in unstructured free-time activities (Boulton, 2003b; Craig, Pepler, & Atlas, 2000; Elliott, 2002b; Stephenson & Smith, 2002).

Negative social behaviors cause bullying of children alone. It is very difficult for them to escape from negative experiences shared due to bullying peers. Protection of a child might be possible through a best friend who will reduce the probability of getting bullied, and remove harmful effects of negative experiences of bullying. Therefore, interpersonal relationships like friendship have a power against negative experiences due to bullying (Boivin, Hymel, & Hodges, 2001). Otherwise, children prefer not to come to schools because of being afraid of being bullied. Their self-confidence, and self-respect get lost and they accuse themselves of causing bullying (Sharp & Smith, 2003). Peer bullying occurs in different age groups from early childhood to adulthood. But, taking some measures before bullying, and choosing appropriate methods of intervention after bullying are absolutely required in early childhood. So, it is important that researchers, practitioners, and parents should have enough information about peer bullying during early childhood.

Okul Öncesi Dönemde Akran Zorbalığı *

Hatice UYSAL ** Çağlayan DİNÇER ***

Makale Gönderme Tarihi: 21 Mart 2012

Makale Kabul Tarihi: 21 Temmuz 2012

ÖZET: Bu makalede okul öncesi dönemde gerçekleşen akran zorbalığı konusu alan yazın ışığında tartışılmaktadır. Bu çalışma ile okul öncesi dönemde akran zorbalığı konusuna dikkat çekilmesi, bu konunun önemi hakkında farkındalık yaratılması ve şu anda yok denecek kadar az sayıda olan yerli çalışmalara bir katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Akran zorbalığının tanımı, türleri, akran zorbalığında rol alanlar, ilişkili olduğu etkenler (cinsiyet, yaş, aile ve arkadaşlık) ile yetişkinlerin bu durumla karşılaşmadan önce alabilecekleri önlem ve karşılaştıktan sonra yapabilecekleri müdahale önerilerine değinilmiştir.

Anahtar Sözcükler: okul öncesi dönem, akran zorbalığı, zorba, kurban, seyirci

GİRİŞ

Okul öncesi yıllarda başlayan sosyalleşme süreci, çocukların arkadaşlarıyla olan kişiler arası ilişkilerinin olumlu ya da olumsuz etkilenmesine dayanmaktadır. Doğumdan önce çocuğun annesiyle başlayan sosyalleşme süreci, doğumdan sonra çevresinde bulunan ailesi ve akranları ile etkileşim içerisine girmesi ile güçlenmektedir. Akran ilişkileri, bebeklerin birbirlerinin farkına varmaları ve ağlamalarına yanıt vermeleri ile yaşamın ilk haftalarında ortaya çıkmaktadır. İlk yılın sonunda çocuklar akranlarıyla iletişim kurmaya, paylaşmaya, çatışmaya ve erken arkadaşlıklara biçim vermeye başlamaktadır (Hay, Caplan, & Nash, 2009). Büyüdükçe ailesinden çok akranlarıyla etkileşimde bulunan çocuğun sosyal davranışlarının ve akran ilişkilerinin niteliği kurduğu bu etkileşimlerle gelişmektedir.

Çocukların paylaşım ve işbirliği içinde bir arada olmalarını destekleyen akran ilişkileri, aynı zamanda kişiler arası ilişkiler için gerekli bilgi ve becerileri kazanmalarında, sorun çözmelerinde ve problemlerle başa çıkmalarında da önemli rol oynamaktadır (Beyazkürk, Anlıak, & Dinçer, 2007). Çocukları kendi akranları ile bir araya getirerek hem arkadaşlarıyla etkileşim içinde olmalarına hem de birlikte etkinliklerde bulunmalarına olanak sağlayan okul öncesi eğitim kurumları, kişiler arası problemlerin ortaya çıkması için de doğal bir ortam yaratmaktadır (Anlıak & Dinçer, 2005). Okul öncesi eğitimi süresince çocuklar, arkadaşlık kurmayı ve bunu sürdürmeyi, akranlarının sevilip sevilmediği hakkında fikir yürütmeyi, kalıcı oyun eşlerinden oluşan grup kurmayı, statü kazanmayı ve sosyal beceri geliştirmeyi öğrenmektedir (Hanish, Ryan, Lynn-Martin, & Fabes, 2005). Çocuklar akran ilişkileriyle fiziksel, bilişsel, sosyal, duygusal ve ahlâki alanlardaki gelişimlerine paralel olarak, çeşitli aşamalardan geçmektedir (Beyazkürk, Anlıak, & Dinçer, 2007). Bazı çocuklar, akranlarıyla sürekli olarak işbirliği yapmakta, akranları tarafından sevilme ve sağlam arkadaşlıklar kurmaktadır. Bazıları ise akranlarına sıklıkla saldırgan davranışlar göstermekte ve çok az sayıda arkadaşına sahip olmaktadır (Gifford-Smith & Rabiner, 2004). Çocuklar arasında yaşanmakta olan bu olumsuz ilişki biçimi çocukluktan yetişkinliğe kadar süregelmektedir.

Çocukların akranlarıyla yaşadıkları olumsuz ilişkiler genel bir ifadeyle saldırganlık olarak adlandırılmaktadır. Saldırganlık, çok geniş bir tanımlamaya sahiptir ve zorbalık, şiddet gibi çeşitli alt dalları vardır. Her zorbalık aslında saldırganlıktır; ancak her saldırganlık için aynı şey söz konusu değildir. Bir eyleme zorbalık denilebilmesi ve saldırganlıktan ayırt edilebilmesi için

* Bu çalışma ilk yazar tarafından yazılmış yüksek lisans tezinin bir bölümünü içermektedir.

** Sorumlu Yazar: Araş. Gör. Uzm., Niğde Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Niğde, huyosal@nigde.edu.tr

*** Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Ankara, cdincer@education.ankara.edu.tr

amaçlılık, süreklilik ve güç dengesizliği gibi belli koşulların gerçekleşmiş olması gerekmektedir (Monks & Smith, 2006; Pearce, 2002; Smith, Cowie, Olafsson, & Liefoghe, 2002).

Ana unsurları fiziksel gücü kullanmaya dayalı olan şiddet de bir saldırganlık biçimidir. Zorbalığın fiziksel boyutta ortaya çıktığı durumlarda zorbaca eylemler, aynı zamanda şiddet olarak da kabul edilmektedir (Pişkin, 2002). Amaçlı olarak sürekli uygulanan güç dengesizlikleri anlamına gelen zorbalık, fiziksel veya sosyal statü açısından eşit iki birey arasında belli bir sıklığı olmaksızın yaşanan çatışma, tartışma ya da kavgalardan net bir şekilde farklıdır (Cornell & Bandyopadhyay, 2009; Farrington & Ttofi, 2009; Rigby, 2003; Salmivalli & Peets, 2009; Smith, 1997).

Zorbalığın Tanımı

Son yıllarda zorbalık, okul öncesi dönem çocuklarının gündelik yaşamlarının bir parçası hâline gelmiştir (Alsaker & Gutzwiller-Helfenfinger, 2009). Ortaya çıkan zorbalık olaylarında çocuklar zorba, zorba-kurban, kurban veya seyirci olmaktan kaçamamakta ve tek başlarına bu problemlerin üstesinden gelememektedirler (Alsaker & Gutzwiller-Helfenfinger, 2009). Bazı çocuklar amaçlarına ulaşmak için daha uygun bir yol bilmedikleri için zorbalık davranışlarına başvurabilmektedirler. İsteklerini diğerlerine iletmek ve onlarla olumlu etkileşim kurmak yerine akranlarına hükmederek ve gözdağı vererek onları kontrol etmeyi tercih etmektedirler (Swearer, Siebecker, Johnsen-Frerichs, & Wang, 2009). Aslında zorbalık, saldırganlık ve şiddet eylemlerinin önemli bir nedenidir ve çocuklar bunu tepki vermek için tek yol olarak öğrenmiş ve uyguluyor olabilir (McGinnis & Goldstein, 2003). Bununla ilgili olarak Lipman (2003), zorbalığın toplum sağlığı açısından önemi üzerinde durarak kişiler arası şiddetin bir türü olduğunu; çünkü oyun etkileşimleri sırasında görülen anlaşmazlıkların, ileriki yıllarda şiddet, işyeri zorbalığı ve yetişkin istismarı gibi birçok türde sürdürülebildiğini vurgulamaktadır.

Akran zorbalığı, gücün sistematik olarak kötüye kullanılarak fiziksel olarak daha büyük, güçlü, baskın, popüler birisinin veya grubun, kendilerinden daha küçük veya güçsüz birisini amaçlı ve sürekli olarak incitmesi, hırpalaması ya da rahatsız etmesi ile sonuçlanan bir saldırganlık türüdür. Zorbalığın altında egemenlik kurma ve gözünü korkutma isteği yatmaktadır (Beane, 2005; Pişkin, 2006; Sharp & Smith, 2003; Smith, 1997; Smith & Sharp, 2003; Stephenson & Smith, 2002).

Akran zorbalığı karmaşık sosyal süreçleri, sosyal ilişkileri ve etkileşimleri içermekte (Hanish, Ryan, Lynn-Martin, & Fabes, 2005) ve okuldan okula farklılık göstermektedir. Bunun yanı sıra kurbanlar ve zorbalar belirgin sosyal davranış örüntüleri göstermektedir (Perren, 2000). Zorbaların zorbalık davranışları kurbanı zarar vermeye odaklı iken akranlarının ya da diğer çocukların kurbanı korumadaki başarısızlığı zorbanın eylemlerini pekiştirmektedir (Hanish, 2000). Kurbanlar, zorbalardan gördüğü fiziksel, sözel veya ilişkisel kötü muamele sonucunda çevrelerinden gün geçtikçe biraz daha izole olmaktadır. Zorbalar ise kurbanları yıpratmak için olumsuz davranışlar sergileyerek kendilerini daha güçlü hissetmekte ve tümüyle bu şekilde davranmaya yönelmektedirler. Dolayısıyla zorbalar, arkadaşlarıyla olumlu sosyal davranış içine girme çabası göstermemektedirler. Böylelikle zorbalıkta hem zorbalar hem de kurbanlar zarar görmektedir. Monks, Smith ve Swettenham (2005)'e göre 4-6 yaşlarında oluşmaya başlayan zorbalık, ilköğretim ve lise çağındaki çocukların sahip oldukları rollerin kalıcılığı ve uyguladıkları saldırganlık türlerinden daha farklıdır. Bu bağlamda zorbalığın anlaşılabilmesi için öncelikle özelliklerinin iyi bilinmesi gereklidir.

Zorbalığın Özellikleri

Zorbalığı, saldırganlıktan ayıran üç temel özellik vardır: amaçlılık, süreklilik ve güç dengesizliği. Eylemlerin zorbalık olarak varsayılabilmesi için bu üç özelliğin bir arada bulunması gereklidir.

Amaçlılık

Zorbalık, herhangi bir tehdite yönelik tepki olmaksızın hedefe ulaşmak için geçerli araç işlevi gören ve amaçlı olarak yapılan saldırganlık türüdür (Crick & Dodge, 1996; Salmivalli & Peets, 2009). Zorbalar, kurbanlarını fiziksel, sosyal ya da duygusal olarak incitmek ve onlara zarar vermek amacıyla davranışlarını tasarlamakta ve buna yönelik çeşitli araçlar kullanmaktadırlar (Pearce, 2002). Çocukların zorbalık yapmaktaki amaçları akranlarından ilgi görmek, şeker, oyuncak gibi istediklerini elde etmek, karşılarındakine güçlü olduklarını göstermek veya durumu kontrol etmek olabilmektedir (McGinnis & Goldstein, 2003).

Süreklilik

Eylemlere zorbalık denilebilmesi için sıradan saldırgan davranışlardan farklı olarak bu zarar verici hareketlerin bir sefere mahsus olmayarak tekrarlanması, bir anlamda sistematik bir saldırı olması gereklidir (Dökmen, 2008; Stassen-Berger, 2007). Zorbalık, haftalarca, aylarca hatta yıllarca sürebilmektedir (Byrne, 1995; Craig, Pepler, & Blais, 2007; Harris, 2009; Sharp & Smith, 2003; Smith & Brain, 2000). Kurbanlar, gün aşırı veya haftada bir gibi belirli aralıklarla zorbaca davranışlara maruz bırakılmaktadır. Bu aralıklar ise zorba ve kurbanların özelliklerine göre değişmektedir.

Güç dengesizliği

Zorbalık terimini kullanmak için ortada bir güç dengesizliğinin (asimetrik güç ilişkisinin) olması gereklidir (Olweus, 1993) çünkü zorbalık bir veya bir grup çocuk tarafından gerçekleştirilebilmektedir. Büyük bir grubun küçük bir gruba (Hawkins, Pepler, & Craig, 2001) ya da bir grubun bir tek çocuğa saldırması durumunda güç dengesizliğinin oluşacağı açıktır (Perren, 2000). Güç dengesizliği fiziksel (örneğin: zorba, kurbanı göre fiziksel olarak güçlü ve büyük) ya da psikolojik (örneğin: zorbanın sosyal statüsü kurbanı göre daha yüksek veya zorba, kurbanın sosyal statüsüne zarar verme gücüne sahip) olabilmektedir (Harris, 2009; Swearer, Siebecker, Johnsen-Frerichs, & Wang, 2009). Zorbalar, kurbanlar üzerinde egemen veya onlardan üstün konumdadır (Cornell & Bandyopadhyay, 2009). Zorbaların sahip olduğu üstünlük durumları nedeniyle kurbanlar, zorbalara karşı kendilerini savunmakta güçlük çekmektedirler (Alsaker & Gutzwiller-Helfenfinger, 2009; Kartal & Bilgin, 2007; Stassen-Berger, 2007).

Zorbalığın Türleri

Zorbalığın türleri konusunda araştırmacılar çeşitli görüşlere sahiptir. Cornell ve Bandyopadhyay (2009), Elliott (2002a) ve Perren (2000)'e göre zorbalık, fiziksel, sözel ve sözel olmayan olumsuz hareketleri içeren doğrudan ve dolaylı türleri kapsamakta iken Byrne (1995)'e göre zorbalık, fiziksel veya zihinsel ya da bu ikisinin birleşimi şeklinde olabilmektedir. Nicolaides, Toda ve Smith (2002)'e göre zorbalık, fiziksel, sözel veya psikolojik saldırı veya misilleme şeklinde olabilmektedir. Bu araştırmacıların savunularına benzer olarak Sharp ve Smith (2003)'e göre ise zorbalık fiziksel, sözel ve dolaylı olmak üzere üç türde oluşmaktadır.

Fiziksel zorbalık

Zorbaların karşılarındakilere doğrudan fiziksel güç uygulamalarıdır. Vurma, tokat atma, yumruk atma, dürtme, çimdikleme, sıkıca tutma, sarsma, çarpma, fırlatma, saçını çekme, kavga etme, tekmeleme, itme, çekme, çelme takma, eşyalarını alma veya eşyalara zarar verme, sandalyeyi altından çekme, bir odaya kilitleme, ısırma, tükürme davranışlarını içermektedir.

Sözel zorbalık

Zorbaların, kurbanlarını kullandıkları sözlerle yıpratmasıdır. Bu zorbalık türünde zorbalar doğrudan olarak sarf ettikleri sözlerle kurbanlarını incitmeyi istemektedirler. Sözel zorbalık ad takma, kızdırma, alay etme, azarlama, bağırma, sataşma, dalga geçme, küçük düşürücü sözler söyleme, kötü söz söyleme, küfretme, kışkırtma, iftira atma, birisinin cinsiyeti veya bedeni hakkında yorum yapma davranışlarını kapsamaktadır.

Dolaylı zorbalık

Zorbaların kurbanlarına yönelik doğrudan fiziksel veya sözel güç kullanmadan onları dolaylı yollarla incitmeleridir. Zorbalar, kurbanlarını birebir karşılarına almamaktadırlar. Aksine diğer akranlarının onları kötü tanımaları ve onlar hakkında iyi düşünmemeleri için ellerinden geleni yaparak kurbanlarını yıpratmaya çalışmaktadırlar. Hoş olmayan dedikodular yayma, gururunu kırma, utandırma, taklit etme, kıs kıs gülme, sosyal gruplarından dışlama, yalnızlaştırma, tehdit etme, gözlerini dikerek bakma, nefret dolu bakma, reddetme, görmezlikten gelme, yanına oturmasını istememe, başkalarına yaşının özelliklerini kullanarak iş yaptırma, kendi çıkarları için arkadaşlarını ve ilişkilerini kullanma, arkasından çekiştirme, günah keçisi yapma, sır saklamama davranışları dolaylı zorbalık davranışlarıdır (Elliott, 2002a; Fekkes, Pijpers, & Verloove-Vanhorick, 2005; Field, 2007; Lamb, Pepler, & Craig, 2009; McGinnis & Goldstein, 2003; Monks, 2000; Sharp & Smith, 2003; Shumaker & Heckel, 2007; Smith, 2000; Smith & Ananiadou, 2003; Stassen-Berger, 2007; Teräsahjo & Salmivalli, 2003).

Okul öncesi dönem çocukları, dolaylı zorbalık davranışlarına kıyasla fiziksel ve sözel zorbalık davranışları sergilemeye daha meyillidir (Monks, Palermi, Ortega, & Costabile, 2011). Bununla birlikte okul öncesi dönem çocukları arasında yaygın olarak kullanılan dolaylı zorbalık davranışları ise arkadaşlığı bitirmekle tehdit etme, gruptan, oyundan dışlama ya da hakkında kötü söylentiler yaymadır (Adams, 2008; Crick ve diğerleri, 2006; Monks, 2000).

Zorbalıkta Rol Alanların Özellikleri

Zorbalıkta rol alanlar, temelde zorba, zorba-kurban, kurban ve seyirci olarak sınıflandırılmaktadır.

Zorbaların özellikleri

Zorbalar, akranları içinden hedef seçtikleri kişiye ya da gruba sistematik olarak zorbalık yapan çocuklardır (Pellegrini, 1998). Zorbaların çok sayıda arkadaşları olmakla birlikte diğer saldırgan çocuklar ile grup oluşturma eğilimindedirler. Davranış olarak benzer çocukların bir arada olmaları ve kurbanlara karşı ortak tutumları, birbirlerinin zorbalık davranışlarını pekiştirmelerine neden olmaktadır (Craig & Pepler, 1995; Perren, 2000). Zorbalar tipik olarak, fiziksel güç ile birleştirilmiş saldırgan tepki örüntüsü (Olweus, 1993), zorba davranışı başlatma ve devam ettirme (Gökler, 2007; Hawkins, Pepler, & Craig, 2001), aktif ve elebaşı olma (Salmivalli, 2001), empati kurmakta zorluk çekme (Gökler, 2009; Kartal & Bilgin, 2007), sürekli güçlü görünmeye çalışma ve kasıtlı olarak zarar verme özelliklerine sahiptirler. Ayrıca benlik saygı

düzeyleri yüksek, anksiyete düzeyleri düşüktür (Çetinkaya, Nur, Ayvaz, Özdemir, & Kavakcı, 2009).

Zorba-kurbanların özellikleri

Zorba-kurbanların ne zaman kurban ne zaman zorba olabileceklerini tahmin etmek güçtür (Ayas, 2008). Zorba-kurbanlar, hem zorba hem de kurban olmanın olumsuz yanlarını aynı anda yaşadıkları için Alsaker ve Gutzwiller-Helfenfinger (2009) ile Gökler (2007) tarafından, zorbalığa taraf olan diğer gruplara oranla en yüksek riske sahip grup olarak nitelendirilmektedirler. Zorbalara oranla daha fazla saldırgan davranışlar göstermektedirler. İçlerine kapanık olmamalarına rağmen akranları tarafından sık sık dışlanmaktadırlar (Perren, 2000). Diğerlerine göre işbirliği ve olumlu sosyal davranışları daha az sergilemektedirler (Alsaker & Gutzwiller-Helfenfinger, 2009). Akranları ile iletişim kurmakta zorlanan zorba-kurbanlar, davranış problemlerine sahiptirler. Okulla daha az ilgilenmekte, yalnızlık ve depresyon düzeyleri ise artış göstermektedir (Juvonen, Graham, & Schuster, 2003). Güçlü akranları tarafından zorbalığa uğradıkları için azalan benlik saygılarını arttırmak amacıyla kendilerinden daha güçsüz akranlarına zorbalık yapmaktadırlar (Boulton, 2003a). Anaokuluna başladıklarında akranlarına göre daha fazla saldırgan ve tutarsız davranışlar gösteren çocuklar, ilerleyen günlerde bu saldırgan davranışlarını sürdürerek zorba, aynı zamanda da kurban olma riskini fazlasıyla taşımaktadırlar (Alsaker & Gutzwiller-Helfenfinger, 2009).

Kurbanların özellikleri

Bu çocuklar küçük, daha güçsüz veya psikolojik olarak daha güvensizdirler (Smith & Monks, 2008). Liderlik becerileri ve sosyal statüleri düşüktür. İşbirlikçi olmalarının ve olumlu sosyal davranış göstermelerinin yanı sıra saldırgan davranışlara sahip değildirler (Perren, 2000). Genellikle akranlarından farklı olarak fiziksel anlamda normalin dışında özellikleri (daha cılız, kısa, uzun, şişman, zayıf, büyük ayaklı, bol pantolonlu, kepçe kulaklı, öğrenme güçlüğü, fiziksel engeli, özel gereksinimi ya da süregelen bir hastalığı) olanlar kurban olmaktadır. Bunun yanı sıra popüler veya yetenekli olmayan bazı çocuklar da zorbalığa uğramaktadırlar (Beane, 2005; Gökler, 2009; Stassen-Berger, 2007). Kurbanlar genellikle içedönük, çekingen kişilik özellikleri, ağlama (Gökler, 2009; Kartal & Bilgin, 2007), yemek yemeyi istememe, kusma, bedenine zarar verme veya hırçınlaşma gibi öfke davranışları göstermektedirler. Benlik saygı düzeyleri düşük, anksiyete düzeyleri yüksek, korku içinde yaşayan, gruptan dışlanan (Çetinkaya, Nur, Ayvaz, Özdemir, & Kavakcı, 2009; Olweus, 1993), sosyal anlamda soyutlanmış ve sataşılması kolay çocuklardır (Beane, 2005; Gökler, 2009).

Seyircilerin özellikleri

Ne zorba ne de kurban olan; ama sorulduğu zaman problemi bildiren çocuklardır (Ortega & Lera, 2000). Genel olarak izleyici grup olan seyirciler, zorbalığa tepki vermeden (Salmivalli, 2001), zorbalığı izleyen ve müdahale etmeyenler olarak ifade edilebilmektedir (Gökler, 2007). Zorbalığın dolaylı bir üyesi olan seyirciler, zorbaya zorbalığı sürdürmesi için destek verebilmekte ya da kurbanı korumak için zorbanın karşısında durabilmektedir (Craig & Pepler, 1995; Hanish, 2000). Böylelikle zorbalar veya kurbanlara yardımcı olarak zorbalığın pekiştirilmesi veya çözülmesinde anahtar role sahiptirler.

Zorbalıkta Rol Alanların Aile Özellikleri

Genel olarak zorbalığa katılan çocukların ebeveynlerinin, zayıf aile işlevine, çocuğuyla güvensiz bağlanma ilişkisine ve çocuk tarafından daha olumsuz algılanma problemlerine sahip

olmaları olasıdır (Smith & Myron-Wilson, 1998). Çocuklar evde yaşadıkları huzursuzlukları, maruz kaldıkları ihmal veya istismar durumlarını okulda farklı yollarla yansıtabilmektedirler. Bazıları şiddet uygulayan ebeveynini model alarak akranlarına zarar verebilmekte, bazıları ise şiddet gören ebeveyni gibi içine kapanmakta ve okulda da zorbalığa uğrayabilmektedir. Çocukların zorbalığa her türlü rolde katılımlarını engelleyebilmek için bu katılımcıların aile özelliklerinin bilinmesi faydalı olacaktır.

Zorbalar diğerlerine göre daha fazla aile problemlerine sahiptir. Ayrıca hayal kırıklıklarını ve kızgınlıklarını diğerlerinden çıkarmaktadırlar (Beane, 2008; Gökler, 2009). Zorbaların sıcak aile ilişkilerinin olmadığı ve problem durumunda fiziksel cezalandırmaların uygulandığı baskın ve saldırgan davranışlara sahip ailelerden geldikleri görülmektedir. Ebeveynleri sert disiplin yöntemlerini daha fazla kullanmaktadır. Evde az bulunan ve buldukları zaman içerisinde de şiddet uygulayan babaların çocukları da genellikle zorba olmaktadır. Zorba-kurbanların ise evde çok az zaman geçiren babaları ile kızgın ve güçsüz annelerinin olduğu belirlenmiştir. Kurbanların annelerinin çocuklarına karşı dostça ve gereğinden fazla korumacı bir tutum izlerken, babalarının uzak ve soğuk olduğu görülmektedir. Erkek kurbanların kendilerini babalarına uzak, annelerine ise daha yakın hissettikleri, kız kurbanların annelerinin de kızlarına düşmanca davrandıkları saptanmıştır (Beane, 2005; Byrne, 1995; Çetinkaya, Nur, Ayvaz, Özdemir, & Kavakcı, 2009; Gökler, 2009; Smith & Myron-Wilson, 1998; Stassen-Berger, 2007).

Zorbalık ile Arkadaşlık Arasındaki İlişki

Akranlar, bireyin gelişim sürecinde yalnızca bir sosyalleşme aracı değil, aynı zamanda kendisi hakkında bilgi sağlayan kaynaklardır (Şirvanlı-Özen, 2006). Çocukların okul öncesi dönemde arkadaş edinmeleri, uyum gösterme yönünden onlara sosyal üstünlük sağlamakta (Sebanç, 2003) çünkü arkadaş seçimlerinde, davranış biçimleri etkili olmaktadır. Örneğin, cinsiyetin yanı sıra çocuğun dürtüsellliği ve sakinliği, arkadaş olarak seçilmesine katkı sağlamakta; bu da okul öncesi dönemde kız ve erkeklerin arkadaşlarını nasıl seçtiğini ortaya koymaktadır (Gleason, Gower, Hohmann, & Gleason, 2005). Çocukların saldırgan veya olumlu sosyal davranışları, akranlarının onları arkadaş olarak seçmesinde ve grup hâlindeyken benzer davranışlar sergilemesinde etkindir.

Zorbaca davranışlara sahip arkadaşları olan çocuklar, daha saldırgan davranışlar sergilemekte ve olumsuz arkadaşlık deneyimlerini sürdürmektedirler. Destekleyici arkadaşlara sahip olan çocuklar ise daha olumlu arkadaşlık deneyimleri edinmektedirler (Sebanç, 2003). Özünde sıcaklık, sevgi, yakınlık ve destek olan arkadaşlıkların, çocukların gelişiminde çok önemli bir rolü olduğu bulunmuştur. Bu özellikleri gösteren arkadaşların olması, bazı çocuklar için zorbalığa karşı koruyucu bir faktör olabilmektedir. Yakınlık, güven ve yardımlaşmaya dayalı arkadaşlıklar kuran çocukların, diğerlerinin duygularını daha kolay kabul edebildikleri ve bu tip arkadaşlığı olmayan çocuklara göre empatik duygularının daha iyi geliştiği belirtilmektedir (Bollmer, Milich, Harris, & Maras, 2005). Olumsuz sosyal davranışlar, arkadaş olmayan çocuklar için zorbalığa dönüşebilmektedir. Yalnız kalan çocuklar, arkadaş grubuna dâhil olabilmek uğruna akranlarının kendilerine zorbaca davranmalarına göz yumabilmektedirler. Bu olumsuz deneyimlerden kurtulma çabasını hiç göstermemekle birlikte bütün bu olanlardan kendilerini sorumlu tutmakta ve olumsuz duygular içerisine girerek yıpranabilmektedirler. Boivin, Hymel ve Hodges (2001)'e göre bu olumsuz akran deneyimlerinden kaçınmak oldukça zor olmaktadır. Çocuğun çıkar gütmeyen iyi bir arkadaş tarafından korunması, akran zorbalığına uğrama olasılığını azaltmakta ve olumsuz yaşantıların

zararlı etkilerini de hafifletmektedir. Böylece çocukların arkadaşlık gibi kişiler arası ilişkileri, zorbalıkla ilgili olumsuz çıktılara karşı güçlü bir tampon görevi görmektedir. Yakın arkadaşları olmayan çocukların zorbalığa uğrama riskleri yüksek iken popüler olan ve liderlik özellikleri taşıyan çocukların kurban olmaları pek olası değildir (Shumaker & Heckel, 2007).

Zorbalık ile Cinsiyet ve Yaş Arasındaki İlişki

Saldırganlıkta olduğu gibi zorbalık türlerinde de tipik cinsiyet farklılıkları vardır. Saldırganlığın en yaygın uygulayıcıları olarak nitelendirilen erkekler (Smith & Sharp, 2003), zorbalıkta da kızlara göre daha çok yer almaktadırlar. Erkek çocukların bu tür olaylarda daha fazla rol oynadığı, öğretmenler ve akranları tarafından belirtilmektedir (Monks, Palermi, Ortega, & Costabile, 2011). Fiziksel zorbalık erkekler arasında daha yaygın iken sözel ve özellikle dolaylı zorbalık, kızlar arasında daha yaygındır (Byrne, 1995; Smith & Ananiadou, 2003). Kızlar, grup içinde yetişkinlerin keşfetmesi genellikle zor olabilen dolaylı zorbalığı daha sık gerçekleştirmektedirler (Sharp & Smith, 2003). Erkek çocukların fiziksel olarak kuvvetli; kız çocukların ise kendilerini sözel ifade etme yönünden becerili olduğu kabul edilmektedir. Bu bağlamda akranlarını incitmek için erkeklerin sahip oldukları fiziksel güçlerini, kızların ise yıpratıcı sözleri veya özel anlam taşıyan tavırları neden tercih ettikleri anlaşılmaktadır.

Zorbalığa katılanların aynı sınıfta veya yaş grubunda olması olağandır, ancak bir yaş farkı varsa bunun zorbalının, kurbanlarından (Sharp & Smith, 2003) daha büyük olması yönünde olacağı açıktır. Büyük çocukların zorbalığa uğraması, bazı özel durumlarda gerçekleşmektedir (Hanish, 2000). Aralarındaki yaş farkı, zorbalının fiziksel ve bilişsel olarak diğerlerinden önce olgunlaşmasını ve kurbanlara göre bu yönlerde daha güçlü olmasını sağlamaktadır. Bununla birlikte fiziksel güç, özellikle erkeklerin kullanmaya yeltendiği bir eylem türüdür (Perren, 2000).

Zorbalığın Gerçekleştiği Yerler

Akran zorbalığı, genellikle okullarda gerçekleşen sosyal bir olgudur. Yetişkinlerin kolaylıkla göremeyecekleri, farkında olamayacakları veya müdahale edemeyecekleri yerlerde ortaya çıkmaktadır. Okul içinde ve çevresinde, okula gidiş-dönüş yolunda ya da oyun alanlarında gerçekleşmektedir. Çoğu zorbalık, okullarda yapılandırılmamış etkinlikler sırasında meydana gelmektedir (Beane, 2005; Farrington & Ttofi, 2009; McGinnis & Goldstein, 2003; Salmivalli & Peets, 2009; Sharp & Smith, 2003) çünkü okullar, zorbalığın daha sık olduğu yerlerden biri olan oyun alanlarının içinde ve çevresinde ilk bakışta görülemeyecek köşelere sahiptir. Çocuklar zorba davranışlara sınıflarına kıyasla bu alanlarda daha fazla karşılaşmaktadırlar (Boulton, 2003b; Craig, Pepler, & Atlas, 2000; Elliott, 2002b; Stephenson & Smith, 2002).

SONUÇLAR

Zorba, zorba-kurban ya da kurbanlar için dile getirilebilecek ortak yargı, zorbalığın hem zarar verende hem de zarar görende sorunlara yol açtığıdır. Hem zorbalık yapmak hem de zorbalığa uğramak, bireylerin ruh sağlığını ve mutluluğunu bozmakta, psikopatolojilerin gelişimine zemin hazırlamakta, hâlihazırda var olan sorunları güçlendirmekte (Gökler, 2007) ve ciddi akademik, sosyal ve duygusal problemlere yol açmaktadır (Lyznicki, McCaffree, & Robinowitz, 2004). Çocuklar zorbalığa uğradıkları için okula gitmekte isteksiz olabilmektedirler çünkü okula gitmeyerek zorbalığa uğramaktan kaçabileceklerini düşünmekte, güvenli bir liman olarak gördükleri evlerinden ayrılmaktan korkmaktadırlar. Öz güvenleri ve benlik saygıları kaybolmakta ve zorbalığa davet etmede kendilerini suçlamaktadırlar. Bazı çocuklarda stresle

ilişkili karın ve baş ağrısı, kâbus görme ve kaygı atakları gibi belirtiler ortaya çıkabilmektedir (Sharp & Smith, 2003).

Saldırıcılığın bir alt türü olan ve yalnızca fiziksel türüyle şiddetin eş anlama geldiği zorbalığın gerçekleştiğini iddia edebilmek için amaçlılık, süreklilik ve güç dengesizliği gibi koşulların sağlanmış olması gerekmektedir. Okul öncesi dönem çocukları arasında fiziksel, sözel ve dolaylı zorbalığın gerçekleştiği bilinmektedir. Bu dönemdeki çocuklar zorba, zorba-kurban, kurban ve seyirci rollerini üstlenmektedirler. Fazla otoriter veya umursamaz ailelerin çocukları, yetişkinlerin kolaylıkla göremeyeceği ortamlarda ve iyi planlanmamış zamanlarda zorbalık olaylarına karışmaktadır. Bu durumu engellemenin tek ve en güçlü çözümü, kurbanın iyi bir arkadaşına sahip olmasıdır. Aksi takdirde zorbalığa karışan her çocuk bu durumdan olumsuz etkilenecektir.

Öneriler

Akran zorbalığı okul öncesi dönemden ergenliğe kadar farklı yaş gruplarında oluşabilmektedir. Gelişimlerinin en hızlı olduğu okul öncesi dönemde çocukların zorbalık davranışlarıyla yüzyüze gelmesi, sosyal-duygusal gelişimlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu dönemde zorbalığı gerçekleştiren veya buna maruz kalan çocuklar, ilerleyen yıllarda kendi ve çevresindekilerin yaşamına da bu olumsuzluğu yansıtmaktadırlar. Dolayısıyla çocuklara bu dönemde zorbalıktan uzak kalabilecekleri bir ortam sağlanması ve gerekli önlemlerin alınması ya da oluştuktan sonra uygun müdahale yönteminin hemen seçilerek uygulanması çocukların bugünü ve geleceği için oldukça önemlidir (Uysal, 2011). Bu amaçla araştırmacıların, alanda çalışanların ve ebeveynlerin okul öncesi dönemde oluşan akran zorbalığı hakkında yeterli bilgi donanımına sahip olmaları gereklidir.

Bu bölümde okul öncesi dönemde akran zorbalığını ortadan kaldırmaya yönelik öneriler önleme, müdahale etme ve sonraki araştırmalar olmak üzere üç ayrı başlık altında toplanmaktadır:

Önlemeye Yönelik Öneriler

- Sosyometri gibi yöntemlerle kimlerin bir veya birden fazla arkadaşı var iken kimlerin hiç arkadaşı olmadığı saptanarak sınıfın arkadaşlık ağı çıkarılabilir. Ardından bu ağa göre çocuklar arasındaki arkadaşlık ilişkisini pekiştirecek ve arkadaşı olmayanları diğerleriyle kaynaştıracak ortamlar yaratılabilir.
- Öğretmenler tarafından gruplardan dışlanmış, arkadaşı olmayan çocuklar, sınıf ortamında izlenmeli ve zorbalığın sık yapıldığı yerler sürekli gözlem altında tutulmalıdır. Böylelikle bu çocukların gözden uzak yerlerde zorbalığa uğrama olasılıkları azaltılabilir.
- Sınıfta varolan çeşitli temalara sahip öğrenme merkezleri, çocukların ilgilerine göre düzenlenerek çocuklar, bu merkezlerde etkin zaman geçirmeleri ve enerjilerini olumlu yönde kullanmaları için cesaretlendirilebilir. Aksi takdirde çocuklar sınıf içinde amaçsızca dolaşarak akranlarını rahatsız etme yoluna gidebilirler ve böylece zorbalığın ortaya çıkması daha kolay hâle gelebilir.
- Boş ve niteliksiz zamanlarda zorbalığın ortaya çıkması daha olasıdır. Bu nedenle, sınıflardaki öğrenme merkezlerinde çocukların ilgilerini çekecek oyun materyalleri bulundurarak ortamlar zenginleştirilebilir, farklı ülkelerde oynanan oyunlar araştırılabilir, oynamaktan zevk aldıkları oyunlara farklılıklar katılabilir. Böylece, sınıflarda ya da okul öncesi eğitim kurumlarında oyun ve oyuncak kütüphaneleri oluşturulabilir.

- Çocuklara saldırganlığın ya da zorbalığın onaylanmadığı içeriğe sahip öykü kitapları okunabilir, drama çalışmaları, kukla gösterileri hazırlanabilir ve burada geçen olayların kişileri nasıl etkilediği hakkında konuşulabilir.
- Çocukların bireysel farklılıkları hatırlanmalıdır. “Olumlu davranışları dikkate alma” felsefesi geliştirilerek olumlu şeyler yaptıkları zaman gecikmeden o davranış vurgulanarak pekiştirilebilir.
- Okul olarak öğretmenlerden yardımcı personele kadar ortak bir dil kullanılmalıdır. Okulda çalışanlar ile çocukların olumlu veya olumsuz davranışları karşısında ne gibi tepkiler verileceği paylaşılabılır ve onlardan da aynı tepkileri vermeleri istenerek tutarlılık sağlanabilir.
- Güven ve saygıya dayalı ilişki kurulmalı ve çocukların farklılıkları kabul edebilmeleri için onlara yardımcı olunmalıdır. Örneğin, gözlük takan bir çocuk, gözlüğün tarihçesini, tarihte gözlük takan önemli kişileri araştırabilir ve sınıf arkadaşlarına araştırmalarını anlatabilir. Öğretmen de sınıfa gözlüklü bir kuklayla girerek, bu kuklanın duygularını çocuklarla paylaşmasını sağlayabilir.
- Çocukların olumlu davranışlarını pekiştirmek amacıyla “Aferin” sertifikaları verilebilir, “Yıldız Tablosu” oluşturulabilir ve “Gurur Duyduğum Özellikler” kitabı oluşturularak gurur duyulacak olumlu özellikleri simgeleyen resimler yapıştırılabilir.
- Çocukları etiketlemekten ve onları kişisel olarak eleştirmekten kaçınılmalıdır çünkü çocukların özgüvenleri yetişkinlerin olumsuz eleştirileri ile zarar görebilir. Çocuk değil çocuğun davranışı etiketlenmelidir. Örneğin “Ozan, Kerem’e yaptığın davranış çok kötüydü” demek “Ozan, sen zorbadan başka bir şey değilsin” demekten çok daha iyidir.
- Sınıfa dönem ortasında yeni katılanlar olursa bu çocuklar diğer çocuklarla arkadaşlık kurmaları konusunda desteklenmelidir çünkü o zamana kadar çocukların çoğu arkadaş gruplarını oluşturmuş olabileceğinden bu çocuklar grup dışında yalnız kalabilirler, dışlanabilirler. Bu nedenle, sınıfta neler olup bittiğini, ilişkilerin nasıl ilerlediğini anlayabilmesi için sınıfa bu çocukların gözünden bakılmalı ve çocuklara kendilerini nasıl kontrol edecekleri konusunda yardımcı olunmalıdır.

Müdahale Etmeye Yönelik Öneriler

- Zorbalığa doğrudan katılanlar belirlenmeli ve onlara bu tür davranışların hoş olmadığı ve onaylanmadığı anlatılmalıdır.
- Kurban veya seyirci, zorbalığı anlatmak istediğinde acele etmeden dikkatli dinlenebilir, anlatılanlar ve anlatılanlar karşısında sakin kalmaya çalışılabilir.
- Zorbanın ve kurbanın ebeveynleri ile bu konu hakkında görüşülebilir, uygulanacak olan müdahale süreci hakkında bilgilendirilebilir ve işbirliği yapmaları istenebilir.
- Başlangıçta gerçekleştirilemeyecek ağır tehditlerde bulunulmadan “Yaptırım Hiyerarşisi” geliştirilebilir. Uygun olmayan bir davranış karşısında kabul edilebilir/edilemez davranışları tartışma, sözel uyarı, ebeveynle iletişim kurma, oyun alanından uzaklaştırma teknikleri sırasıyla uygulanabilir, ancak bu şekilde yapılandırılmış bir yaklaşım, uygun davranmaya duyarlı olmalarını sağlayabilir.
- Sarı-kırmızı kart sistemi kullanılarak olumsuz davranışların sonunda belirli sayıda sarı kart alanlara bir kırmızı kart verip sınıfta daha önceden belirlenmiş bir şeyden mahrum bırakılabilir veya yaşı ile orantılı sürede bir ortamda beklemesi anlamına gelen “Mola Tekniği” kullanılabilir.

- Okul öncesi dönemde gözlemlenerek zorbalıkta rol aldığı saptanan çocukların dosyalarında bu durum belirtilebilir ve şimdiye kadar bu çocuklar için neler yapıldığı, çocuklarda ne gibi değişim olduğu konusunda ilköğretim öğretmenleri bilgilendirilebilir. İlköğretim çağında da zorbalık olaylarında rol alanlar gözlemlenmeye devam edilerek ilerleyen dönemlerde bu çocukların zorbalığa katılım durumlarına dair bir değişim olup olmadığı belirlenebilir ve buna uygun müdahale yöntemleri seçilebilir.

Sonraki Araştırmalara Yönelik Öneriler

- Çocukların varsayımsal problem durumlarına kendilerini veya akranlarını aday göstermesi (self/peer nomination) gibi farklı veri toplama araçları kullanılarak sınıftaki zorbalığın ya da kurbanların belirlenmesine yönelik araştırmalar yapılabilir.
- Okul yönetimi ve ebeveynlerden yalnızca araştırmada kullanılması koşuluyla gerekli izinler alınarak çocukların varlığını kanıksadığı yetişkinler tarafından sınıf içerisinde gözlemler yapılabilir, böylece zorbalığa ait nitel veriler sağlanabilir.
- Zorbalığa katılan çocukların aile dinamikleri incelenebilir, aile yapıları hakkında ayrıntılı bilgi edinebilmek için evlerde gözlemler sürdürülebilir. Böylelikle zorbalıkta rol alan Türk çocuklarının aile profilleri elde edilebilir.
- Okul öncesi dönem çocuklarının zorbalık davranışlarının oluşumunu önlemek için yurtdışında hazırlanmış programların Türk çocukları için geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılabilir. Bu programlar örnek alınarak özgün önleme ve müdahale program paketleri hazırlanabilir.
- Çocuklar arasında oluşan zorbalığı önleme ve zorbalığa etkili bir biçimde müdahale etme yöntemleri hakkında öğretmenler için hizmet içi eğitimler düzenlenebilir.

KAYNAKÇA

- Adams, J. L. (2008). *Preschool aggression within the social context: a study of families, teachers, and the classroom environment*. Unpublished doctoral dissertation, Florida State University, Florida, USA.
- Alsaker, F. D., & Gutzwiller-Helfenfinger, E. (2009). Social behavior and peer relationships of victims, bully-victims, and bullies in kindergarten. In S. R. Jimerson, S. M. Swearer, & D. L. Espelage (Eds.), *Handbook of bullying in schools an international perspective* (pp. 87-99). New York: Routledge.
- Anlıak, Ş., & Dinçer, Ç. (2005). Farklı eğitim yaklaşımları uygulayan okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden çocukların kişiler arası problem çözme becerilerinin değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 38(1), 149-166.
- Ayas, T. (2008). *Zorbalığı önlemede tüm okul yaklaşımına dayalı bir programın etkililiği*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
- Beane, A. L. (2005). *The bully free classroom over 100 tips and strategies for teachers K-8*. Minneapolis, MN: Free Spirit Publishing.
- Beane, A. L. (2008). *Protect your child from bullying expert advice to help you recognize, prevent, and stop bullying before your child gets hurt*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Beyazkürk, D., Anlıak, Ş., & Dinçer, Ç. (2007). Çocuklukta akran ilişkileri ve arkadaşlık. *Eğitim Araştırmaları*, 26, 13-26.
- Boivin, M., Hymel, S., & Hodges, E. V. E. (2001). Toward a process view of peer rejection and harassment. In J. Juvonen & S. Graham (Eds.), *Peer harassment in school: the plight of the vulnerable and victimized* (pp. 265-289). New York: The Guilford Press.

- Bollmer, J. M., Milich, R., Harris, M. J., & Maras, M. A. (2005). A friend in need: the role of friendship quality as a protective factor in peer victimization and bullying. *Journal of Interpersonal Violence*, 20(6), 701-712.
- Boulton, M. J. (2003a). Understanding and preventing bullying in the junior school playground. In P. K. Smith & S. Sharp (Eds.), *School bullying insights and perspectives* (pp. 132-159). London: Routledge.
- Boulton, M. J. (2003b). How to prevent and respond to bullying behaviour in the junior/middle school playground. In S. Sharp & P. K. Smith (Eds.), *Tackling bullying in your school a practical handbook for teachers* (pp. 103-132). London: Routledge.
- Byrne, B. (1995). *Coping with bullying in schools*. London: Cassell.
- Cornell, D. G., & Bandyopadhyay, S. (2009). The assessment of bullying. In S. R. Jimerson, S. M. Swearer, & D. L. Espelage (Eds.), *Handbook of bullying in schools an international perspective* (pp. 87-99). New York: Routledge.
- Craig, W. M., & Pepler, D. J. (1995). Peer processes in bullying and victimization: an observational study. *Exceptionality Education Canada*, 5(3-4), 81-95.
- Craig, W. M., Pepler, D., & Atlas, R. (2000). Observations of bullying in the playground and in the classroom. *School Psychology International*, 21(1), 22-36.
- Craig, W., Pepler, D., & Blais, J. (2007). Responding to bullying: what works? *School Psychology International*, 28(4), 465-477.
- Crick, N. R., & Dodge, K. A. (1996). Social information-processing mechanisms in reactive and proactive aggression. *Child Development*, 67(3), 993-1002.
- Crick, N. R., Ostrov, J. M., Burr, J. E., Cullerton-Sen, C., Jansen-Yeh, E., & Ralston, P. (2006). A longitudinal study of relational and physical aggression in preschool. *Applied Developmental Psychology*, 27(3), 254-268.
- Çetinkaya, S., Nur, N., Ayvaz, A., Özdemir, D., & Kavakcı, Ö. (2009). Sosyoekonomik durumu farklı üç ilköğretim okulu öğrencilerinde akran zorbalığının depresyon ve benlik saygısı düzeyiyle ilişkisi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 10, 151-158.
- Dökmen, Ü. (2008). *Yaşama yerleşmek* (1. baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Elliott, M. (2002a). Bullies and victims. In M. Elliott (Ed.), *Bullying a practical guide to coping for schools* (3rd ed.) (pp. 1-11). London: Pearson Professional Limited.
- Elliott, M. (2002b). Bullying and the under fives. In M. Elliott (Ed.), *Bullying a practical guide to coping for schools* (3rd ed.) (pp. 50-57). London: Pearson Professional Limited.
- Farrington, D. P., & Ttofi, M. M. (2009). Reducing school bullying: evidence-based implications for policy. In M. Tonry (Ed.), *Crime and justice* (vol. 38, pp. 281-345). Chicago: University of Chicago Press.
- Fekkes, M., Pijpers, F. I. M., & Verloove-Vanhorick, S. P. (2005). Bullying: who does what, when and where? Involvement of children, teachers and parents in bullying behavior. *Health Education Research*, 20(1), 81-91.
- Field, E. M. (2007). *Bully blocking six secrets to help children deal with teasing and bullying* (Revised ed.). London: Jessica Kingsley Publishers.
- Gifford-Smith, M. E., & Rabiner, D. L. (2004). Social information processing and children's social adjustment. In J. B. Kupersmidt & K. A. Dodge (Eds.), *Children's peer relations from development to intervention* (pp. 61- 79). Washington, DC: American Psychological Association.
- Gleason, T. R., Gower, A. L., Hohmann, L. M., & Gleason, T. C. (2005). Temperament and friendship in preschool-aged children. *International Journal of Behavioral Development*, 29(4), 336-344.
- Gökler, R. (2007). *İlköğretim öğrencilerinde akran zorbalığının bazı değişkenler açısından incelenmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye.

- Gökler, R. (2009). Okullarda akran zorbalığı. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(2), 511-537.
- Hanish, L. D. (2000). Children who get victimized at school: what is known? What can be done? *Professional School Counseling*, 4(2), 113-119.
- Hanish, L. D., Ryan, P., Lynn-Martin, C., & Fabes, R. A. (2005). The social context of young children's peer victimization. *Social Development*, 14(1), 2-19.
- Harris, M. J. (2009). Taking bullying and rejection (inter)personally: benefits of a social psychological approach to peer victimization. In M. J. Harris (Ed.), *Bullying, rejection, and peer victimization: a social cognitive neuroscience perspective* (pp. 3-23). New York: Springer Publishing Company.
- Hawkins, D. L., Pepler, D. J., & Craig, W. M. (2001). Naturalistic observations of peer interventions in bullying. *Social Development*, 10(4), 512-527.
- Hay, D. F., Caplan, M., & Nash, A. (2009). The beginnings of peer relations. In K. H. Rubin, W. M. Bukowski, & B. Laursen (Eds.), *Handbook of peer interactions, relationships, and groups* (pp. 121-142). New York: The Guilford Press.
- Juvonen, J., Graham, S., & Schuster, M. A. (2003). Bullying among young adolescents: the strong, the weak, and the troubled. *Pediatrics*, 112(6), 1231-1237.
- Kartal, H., & Bilgin, A. (2007). İlköğretim öğrencilerine yönelik bir zorbalık karşıtı program uygulaması: okulu zorbalıktan arındırma programı. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 3(2), 207-227.
- Lamb, J., Pepler, D. J., & Craig, W. (2009). Approach to bullying and victimization. *Canadian Family Physician*, 55(4), 356-360.
- Lipman, E. L. (2003). Don't let anyone bully you into thinking bullying is not important! *Canadian Journal of Psychiatry*, 48(9), 575-576.
- Lyznicki, J. M., McCaffree, M. A., & Robinowitz, C. B. (2004). Childhood bullying: implications for physicians. *American Family Physician*, 70(9), 1723-1728.
- McGinnis, E., & Goldstein, A. P. (2003). *Skillstreaming in early childhood: new strategies and perspectives for teaching prosocial skills* (Revised ed.). Champaign, IL: Research Press.
- Monks, C. (2000). *The nature of bullying in early childhood*. Unpublished doctoral dissertation, University of London, London, UK.
- Monks, C. P., Palermi, A., Ortega, R., & Costabile, A. (2011). A cross-national comparison of aggressors, victims and defenders in preschools in England, Spain and Italy. *The Spanish Journal of Psychology*, 14(1), 133-144.
- Monks, C. P., & Smith, P. K. (2006). Definitions of bullying: age differences in understanding of the term, and the role of experience. *British Journal of Developmental Psychology*, 24, 801-821.
- Monks, C. P., Smith, P. K., & Swettenham, J. (2005). Psychological correlates of peer victimisation in preschool: social cognitive skills, executive function and attachment profiles. *Aggressive Behaviour*, 31(6), 571-588.
- Nicolaidis, S., Toda, Y., & Smith, P. K. (2002). Knowledge and attitudes about school bullying in trainee teachers. *British Journal of Educational Psychology*, 72(1), 105-118.
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school: what we know and what we can do*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Ortega, R., & Lera, M. J. (2000). The Seville anti-bullying in school project. *Aggressive Behavior*, 26(1), 113-123.
- Pearce, J. (2002). What can be done about the bully? In M. Elliott (Ed.), *Bullying a practical guide to coping for schools* (3rd ed.) (pp. 74-91). London: Pearson Professional Limited.
- Pellegrini, A. D. (1998). Bullies and victims in school: a review and call for research. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 19(2), 165-176.

- Perren, S. (2000). *Kindergarten children involved in bullying: social behaviour, peer relationships, and social status*. Unpublished doctoral dissertation, University of Bern, Bern, Switzerland. Retrieved November 26, 2008 from http://www.stub.unibe.ch/download/eldiss/00perren_s.pdf
- Pişkin, M. (2002). Okul zorbalığı: tanımı, türleri, ilişkili olduğu faktörler ve alınabilecek önlemler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 2(2), 531–562.
- Pişkin, M. (2006). Zorbalığa ilişkin yanlış algı, inanç ve düşünceler. *Öğretmen Dünyası*, 317, 13-15.
- Rigby, K. (2003). Consequences of bullying in schools. *Canadian Journal of Psychiatry*, 48(9), 583-590.
- Salmivalli, C. (2001). Group view on victimization: empirical findings and their implications. In J. Juvonen & S. Graham (Eds.), *Peer harassment in school: the plight of the vulnerable and victimized* (pp. 398-419). New York: The Guilford Press.
- Salmivalli, C., & Peets, K. (2009). Bullies, victims, and bully–victim relationships in middle childhood and early adolescence. In K. H. Rubin, W. M. Bukowski, & B. Laursen (Eds.), *Handbook of peer interactions, relationships, and groups* (pp. 322-340). New York: The Guilford Press.
- Seban, A. M. (2003). The friendship features of preschool children: links with prosocial behavior and aggression. *Social Development*, 12(2), 249-268.
- Sharp, S., & Smith, P. K. (2003). Understanding bullying. In S. Sharp & P. K. Smith (Eds.), *Tackling bullying in your school a practical handbook for teachers* (pp. 1-5). London: Routledge.
- Shumaker, D. M., & Heckel, R. V. (2007). *Kids of character: a guide to promoting moral development*. Westport, CT: Praeger.
- Smith, P. K. (1997). Bullying in life-span perspective: what can studies of school bullying and workplace bullying learn from each other? *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 7(3), 249-255.
- Smith, P. K. (2000). Bullying and harassment in schools and the rights of children. *Children and Society*, 14(4), 294-303.
- Smith, P. K., & Ananiadou, K. (2003). The nature of school bullying and the effectiveness of school-based interventions. *Journal of Applied Psychoanalytic Studies*, 5(2), 189-209.
- Smith, P. K., & Brain, P. (2000). Bullying in schools: lessons from two decades of research. *Aggressive Behavior*, 26(1), 1-9.
- Smith, P. K., Cowie, H., Olafsson, R. F., & Liefhoghe, A. P. D. (2002). Definitions of bullying: a comparison of terms used, and age and gender differences, in a fourteen-country international comparison. *Child Development*, 73(4), 1119-1133.
- Smith, P. K., & Monks, C. P. (2008). Concepts of bullying: developmental and cultural aspects. *International Journal of Adolescent Medical Health*, 20(2), 101-112.
- Smith, P. K., & Myron-Wilson, R. (1998). Parenting and school bullying. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 3(3), 405-417.
- Smith, P. K., & Sharp, S. (2003). The problem of school bullying. In P. K. Smith & S. Sharp (Eds.), *School bullying insights and perspectives* (pp. 1-19). London: Routledge.
- Stassen-Berger, K. (2007). Update on bullying at school: science forgotten? *Developmental Review*, 27(1), 90-127.
- Stephenson, P., & Smith, D. (2002). Why some schools don't have bullies. In M. Elliott (Ed.), *Bullying a practical guide to coping for schools* (3rd ed.) (pp. 12-25). London: Pearson Professional Limited.
- Swearer, S. M., Siebecker, A. B., Johnsen-Frerichs, L. A., & Wang, C. (2009). Assessment of bullying/victimization. In S. R. Jimerson, S. M. Swearer, & D. L. Espelage (Eds.), *Handbook of bullying in schools an international perspective* (pp. 87-99). New York: Routledge.
- Şirvanlı-Özen, D. (2006). Ergenlerde akran zorbalığına maruz kalmanın yaş, çocuk yetiştirme stilleri ve benlik imgesi ile ilişkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 21(58), 77-94.

- Teräsahjo, T., & Salmivalli, C. (2003). "She is not actually bullied." The discourse of harassment in student groups. *Aggressive Behavior*, 29(2), 134-154.
- Uysal, H. (2011). *Okul öncesi dönemde görülen akran zorbalığının bazı değişkenler açısından incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye.